

ТРЕНІНГ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Стаття присвячена вивченню динаміки розвитку статусів професійної ідентичності майбутніх учителів. Представлено теоретичне обґрунтування побудови формульованого експерименту з розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів та результати впровадження тренінгової програми в навчально-виховний процес.

Ключові слова: професійна ідентичність, професійно-педагогічна ідентичність майбутніх учителів, розвиток професійної ідентичності майбутніх учителів, соціально-психологічний тренінг.

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні говориться, що одним із пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти є підготовка кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження нових науково-інформаційних технологій, конкурентоспроможних на ринку праці. Реалізація цих завдань значною мірою залежить від уведення нової моделі вищої освіти в Україні, яка є особливо актуальною у зв'язку зі вступом України в Болонський процес. Реформа освіти та впровадження нової моделі навчання у вищій школі передбачає кардинальну зміну самого підходу до організації навчально-виховного процесу, до змісту фахової підготовки й виховання студентської молоді, до розробки й упровадження нових технологій навчання. У цих особливих умовах важливого значення набуває проблема розвитку особистості студентів вищих педагогічних закладів навчання. Ідеться про те, що сьогодні в організації навчально-виховного процесу становлення особистості студентів-майбутніх учителів, розвиток їх особистісного "Я" та їх професійної самосвідомості, формування їх професійної ідентичності є не менш важливими, ніж високий рівень їхніх знань. Проблема ідентичності займає значне місце в наукових розробках учених.

Професійну ідентичність досліджували М.М. Абдуллаєва, Н. Волянчук, Г.В. Гарбузова, О.П. Єрмолаєва, Г. Ложкін, А.М. Лукіяничук, А. Маслоу, Л.М. Мітіна, Ю.П. Поваренков, Є.В. Чорний, А.А. Шатохін, Л.Б. Шнейдер та ін.

Зокрема, проблему професійно-педагогічної ідентичності вивчали у своїх роботах В.Г. Абдрашитов, Н.В. Антонова, Н.М. Балицька, Т.С. Березіна, З.В. Єрмакова, Н. Жігінас, Ж. Зайнобіддінов, В.Л. Зликов, Н.В. Кузьміна, А.М. Лукіяничук, Т.В. Міщенко, З.О. Оруджев, М.М. Павлюк, Ю.П. Поваренков, В.Ф. Сафін та ін.

Професійна ідентичність, на погляд Л.Б. Шнейдер, – психологічна категорія, яка полягає в усвідомленні своєї приналежності до певної професії та формується у процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності [5, с. 113].

Професійно-педагогічна ідентичність майбутніх учителів – це усвідомлення своєї приналежності до професії педагога, уявлення про свою відповідність певним вимогам професії (певні якості особистості, знання та вміння) та зіставлення своєї відповідності професійному образу. Професійна ідентичність педагога динамічна система, яка починає формуватись у процесі професійної підготовки (освіти) та має подальший розвиток у професійній діяльності [2].

Професійна ідентичність педагога виконує такі функції, як розвиток "професійного почуття", тобто емоційного прийняття себе як людини, яка, займається певною справою, усвідомлення певної ментальності, впевненість у своїй професійній приналежності, самостійності та ефективності, переживання своєї професійної цілісності та визначеності. Професійну ідентичність характеризує приєднання та накладання образу професії (зі всіма її закономірностями) на особливості конкретної особистості [2, с. 24].

Також Т.С. Березіна виділяє три основні етапи становлення професійної ідентичності студентів вищого педагогічного навчального закладу:

- первинний вибір, коли студенти вперше знайомляться з професійною спільнотою, навіть не приміряючись до неї. При цьому в майбутніх педагогів формується ціннісне ставлення до обраної професії;
- підтвердження чи ні первинного вибору. На цьому етапі можуть суттєво змінюватися професійні уподобання та наміри студентів, що нерідко призводить до розчарування у своєму професійному виборі або навпаки, до впевненості у ньому;
- реалізація первинного вибору в діяльності. На цьому етапі відбувається перехід студентів до ототожнення себе зі своєю професійною діяльністю, входження у професійну спільноту, усвідомлення своєї професійної самостійності та ефективності.

Центральне місце в професійному становленні учителя займає формування його професійної ідентичності, що є результатом усвідомлення індивідом своєї тотожності з професійною діяльністю та спільнотою, знання меж своєї професійної компетенції та впевненості у своїй ефективності, відчуття себе як професіонала [2, с. 25].

Розвиток професійної ідентичності у майбутнього вчителя – це шлях ототожнення власних індивідуальних властивостей з індивідуальними властивостями досвідченого вчителя, які викликають у студентів інтерес, захоплення, стають для нього близькими, зрозумілими і бажаними для майбутньої професійної діяльності [3, с. 373].

Саме тому метою попереднього етапу дослідження стало вивчення особливостей розвитку та динаміки професійної ідентичності майбутніх учителів за допомогою методики "Вивчення статусів професійної ідентичності" А.А. Азбель, А.Г. Грецової [4]. Зазначена методика дозволяє виявити, на якій "сходінці" (невизначена, нав'язана, мораторій чи сформована професійна ідентичність) знаходяться студенти в процесі свого професійного самовизначення.

Опитування проводилося серед 162 студентів I, III та V курсів, педагогічних спеціальностей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Отримані результати проведеного дослідження представлені в таблиці 1. Данні засвідчують, що статус сформованої професійної ідентичності має 44,4% студентів I курсу, 22,2% студентів III курсу та 50% - V курсу. Ці студенти вже пройшли період кризи і сформулювали певну систему значущих для себе цілей, цінностей, визначилися і знають, хто вони, і чого хочуть від життя. Згідно з результатами проведеного експериментального дослідження, на I та V курсі цей показник досить значущий, але на III курсі він зменшується. На нашу думку, це пов'язано з переоцінкою цінностей та пріоритетів студентів третього курсу.

Таблиця 1

Статуси професійної ідентичності майбутніх учителів

N=162

Статус	I курс		3 курс		5 курс		Всього	
	У %	Абс. к-сть	У %	Абс. к-сть	У %	Абс. к-сть	У %	Абс. к-сть
Невизначена професійна ідентичність	9,3	5	0	0	3,7	2	4,3	7
Нав'язана професійна ідентичність	3,7	2	0	0	0	0	1,2	2
Мораторій	42,6	23	77,8	42	46,3	25	55,6	90
Сформована професійна ідентичність	44,4	24	22,2	12	50	27	38,9	63

У 42,6% першокурсників, у 77,8% студентів третього курсу і в 46,3% п'ятикурсників професійна ідентичність знаходиться в стані мораторію. Для студентів III курсу стан мораторію є домінуючим у професійній ідентичності – 77,8%. На нашу думку, це пов'язано з тим, що на третьому курсі студенти починають вивчати більше предметів спеціалізації, проходять педагогічну практику, тобто стикаються з безпосередньою професійною діяльністю, яка вимагає від них застосування на практиці теоретичних знань, умінь та навичок. Ці студенти знаходяться у стані кризи професійної ідентичності та активно намагаються вирішити її, користуючись різними варіантами. Такі студенти знаходяться в стані пошуку інформації, яка корисна для вирішення кризи професійної ідентичності.

Відповідно, статус нав'язаної професійної ідентичності мають 3,7% студентів I курсу в цьому випадку вибір професії був зроблений значущими іншими (під впливом батьків, знайомих, друзів). А в студентів III та V курсів статус нав'язаної професійної ідентичності відсутній.

Невизначена професійна ідентичність діагностується в 9,3% першокурсників. Студентів з таким статусом професійної ідентичності характеризує відсутність професійної та особистісної спрямованості. Індивіди з таким статусом професійної ідентичності схильні "плисти за течією". У студентів III курсу статус невизначеної професійної ідентичності відсутній. А в 3,7% студентів V курсу діагностується цей статус. Цей статус співвідноситься із професійним маргіналізмом.

Вивчення статусів професійної ідентичності майбутніх учителів засвідчує, що для більшості студентів характерними є стан мораторію (55,6%) та сформована професійна ідентичність (38,9%). У певній кількості студентів діагностується невизначена (4,3%) та нав'язана (1,2%) професійна ідентичність.

Отже, для студентів 1-го курсу – характерна сформована професійна ідентичність, для студентів 3-го курсу – характерний стан мораторію, а в студентів 5-го курсу відсутній статус нав'язаної професійної ідентичності, проте характерний майже рівномірний розділ на стан мораторію і сформовану професійну ідентичність та статус невизначеної професійної ідентичності. Ці данні демонструють те, що на певному етапі (3 курс) професійної підготовки у студентів спостерігається зниження усіх показників професійної ідентичності, унаслідок переоцінки цінностей та кризи професійної ідентичності. Цей факт свідчить про необхідність психологічного супроводу становлення професійної ідентичності майбутніх вчителів під час всього періоду навчання у вищому навчальному закладі.

Це дозволило побудувати експериментальну програму з розвитку професійної ідентичності студентів-майбутніх учителів у процесі професійної підготовки, яка організована за принципами соціально-психологічного тренінгу "Розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів". Експериментальна робота проводилася у 2009-2010 н. р. впродовж II навчального семестру на природничо-географічному та соціально-гуманітарному факультетах Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Для експерименту були відібрані контрольна та експериментальна групи загальною кількістю 60 досліджуваних (30 – експериментальна, 30 – контрольна групи). Практична частина тренінгу була розрахована на 12 занять по 3-3,5 години кожне.

Метою тренінгу є розвиток професійної ідентичності майбутніх учителів та профілактика професійного маргіналізму. Завдання соціально-психологічного тренінгу полягають у формуванні цілісної системи знань про особливості професійної ідентичності, розвитку Я-концепції, психологічної близькості з іншими людьми, мотивації досягнення, розвитку педагогічних та комунікативних здібностей та формування професійно-педагогічної спрямованості.

Змістовою стороною практичної частини тренінгу стали заняття, були спрямовані на удосконалення тих структурних компонентів (когнітивного, мотиваційно-ціннісного, емоційно-вольового та діяльнісно-практичного) та механізмів розвитку професійної ідентичності (особистісної зрілості та професійно-педагогічної спрямованості), які об'єктивно піддаються формуванню за відносно короткий проміжок часу.

Тому в програму тренінгу були включені завдання на корекцію та розвиток самооцінки, розвиток Я-концепції, позитивного ставлення до себе, розвиток емпатії, довіри, розвиток професійної мотивації, пріоритетних цінностей, вольової саморегуляції, розвиток рефлексії, самовладання, розвиток педагогічних та комунікативних здібностей.

Слід зазначити, що певні блоки вправ одночасно забезпечували вплив як на виділені професійно значущі структурні компоненти професійної ідентичності так і на її механізми - особистісну зрілість так професійно-педагогічну спрямованість майбутніх учителів.

На завершальному етапі експериментального дослідження була здійснена повторна діагностика досліджуваних експериментальної та контрольної груп з метою виявлення ефективності формувального впливу.

Визначення статусів професійної ідентичності майбутніх учителів показало значні зміни даного психологічного феномену (див. табл. 2). Серед досліджуваних експериментальної групи після формувального впливу 53,3% студентів мають статус сформованої професійної ідентичності, тоді як на початку експерименту досліджуваних зі статусом сформованої професійної ідентичності було – 33,3%; 46,7% - зі станом мораторію професійної ідентичності, тоді як до формувального впливу ця група складала 56,7%, тобто після формувального впливу зменшилась кількість студентів із цим статусом професійної ідентичності, також після формувального впливу відсутні студенти з невизначеною та нав'язаною професійною ідентичністю (до формувального впливу їх було 3,3% та 6,7% відповідно).

Таблиця 2

Зміни показників статусів професійної ідентичності майбутніх учителів до та після формувального впливу

N=60

Статус професійної ідентичності	Експериментальна група						Контрольна група					
	До експ-ту		Після експ-ту		Різниця		До експ-ту		Після експ-ту		Різниця	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Сформована	10	33,3	16	53,3	6	20	11	36,6	13	43,3	2	6,7
Мораторій	17	56,7	14	46,7	3	-10	12	40	10	33,3	-2	-6,7
Невизначена	1	3,3	0	0	-1	-3,3	2	6,7	4	13,3	2	6,6
Нав'язана	2	6,7	0	0	-2	-6,7	5	16,7	3	10	-2	-6,7

По закінченні експерименту збільшилась група досліджуваних, в яких виявляється статус сформованої професійної ідентичності, це пояснюється тим, що значно зменшується (на 20%) група досліджуваних із станом мораторію та статусами невизначеної та нав'язаної професійної ідентичності.

Серед майбутніх учителів контрольної групи виявляються незначні зміни у статусах професійної ідентичності. Зокрема, незначно зменшується кількість студентів контрольної групи зі статусами мораторію та нав'язаною професійною ідентичністю (на 6,7% кожна група) та незначно збільшується кількість студентів зі сформованою та невизначеною професійною ідентичністю (на 6,7% та 6,6% відповідно).

Також для констатації значущості змін, які відбулись в експериментальній та контрольній групі, ми скористались порівнянням вибірок за допомогою критерію Т-Віллкоксона.

Слід зазначити, що відмінності в показниках статусів професійної ідентичності майбутніх учителів у контрольній групі до і після експерименту статистично значущі ($t=13,50$) на високому рівні статистичної значущості $p=0,05$, тоді як в експериментальній групі відмінності у статусах професійної ідентичності до і після експерименту статистично значущі ($t=5,50$) на високому рівні статистичної значущості $p=0,05$.

Порівняльний аналіз показників загального рівня особистісної зрілості майбутніх учителів, а також її окремих структурних компонентів Я-концепції, мотивації досягнення та здатності до психологічної близькості з іншими людьми та рівнів професійно-педагогічної спрямованості виявив інтенсивну динаміку змін у результатах до і після формувального впливу, що стало підтвердженням розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів засобами активних методів навчання.

По закінченні тренінгової програми студенти склали самозвіти у яких також відзначили зміни у власній поведінці, у ставленні до навчання, майбутньої професії та життя, які можливо розглядати як зміни та розвиток статусів їх професійної ідентичності.

"Завдяки тренінгу я по новому побачив свою майбутню професію, та глянув на себе самого. Я зрозумів, що професія вчителя досить складна. Тренінг допоміг мені намітити для себе подальші цілі професійного розвитку. Я зрозумів, що хочу працювати в школі" (Вадим М.).

"Після тренінгу я стала більш впевненою, задоволеною собою, активною. Змогла зрозуміти, які професійні якості вчителя в мене вже є, а над якими треба ще працювати" (Юлія К.).

"Стала більш чутливішою, уважнішою до оточуючих. З'явилась зацікавленість навчанням. Я змогла остаточно визначитися з подальшою професією та визначила яким повинне бути місце моєї роботи" (Ана А.).

Самозвіти учасників тренінгової групи ще раз підкреслюють ефективність проведеної роботи, метою якої був розвиток професійної ідентичності майбутніх учителів.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що ефективним засобом розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів та профілактики професійного маргіналізму є соціально-психологічний тренінг, який дозволяє удосконалити ті структурні компоненти та механізми розвитку професійної ідентичності, які об'єктивно піддаються формуванню за відносно короткий проміжок часу та є професійно-значущими для особистості майбутніх учителів. "Тренінг розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів" має проводитись за напрямками з розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів, які мають бути спрямовані на формування цілісної системи знань про особливості професійної ідентичності, розвитку Я-концепції, психологічної близькості з іншими людьми, мотивації досягнення, розвитку

педагогічних та комунікативних здібностей та формування професійно-педагогічної спрямованості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Балицкая Н.Н.* Формирование самоидентичности у будущих педагогов в процессе профессиональной подготовки / Н.Н. Балицкая // ПостМетодика. Роль антропологического фактора в освітніх технологіях XXI століття. – 2002. - № 7 - 8 (45 - 46). – С. 241 – 244.
2. *Березина Т.С.* Становление профессиональной идентичности педагога / Т.С. Березина // Педагогическое образование и наука. – 2008. - № 7. – С. 24 – 27.
3. *Лукіянчук А.М.* Модель розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів / А. М. Лукіянчук // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології / [За ред. С.Д. Максименка]. – Вип. 7. – К., 2010. – С. 370 – 380.
4. *Райгородский Д.Я.* Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учебное пособ. / Д.Я. Райгородский. – М.: Изд-во "Бахрам", 2000. – С. 67-75.
5. *Шнейдер Л.Б.* Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л.Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО "МОДЭК", 2004. – 600 с.

Подано до редакції 15.06.11
